

SARTRE A BERĎAJEV O HUMANIZME

OLEG SEMAK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

„...človek nie je ničím iným, než tým, čím sa urobí.“

J.-P. Sartre

„Cieľ života je v návrate k mystériu Ducha, v ktorom sa Boh rodí v človeku a človek sa rodí v Bohu.“

N. Berďajev

Spomienka na existencializmus vždy provokuje otázku – načo vôbec potrebujeme filozofiu? Je to len hra so slovami, alebo predsa len musí mať tú drzosť dúfať, že pomáha človeku zničiť archu jeho života? Je to pokus dať nádej človeku, prekonávajúcemu nevoľnosť vyvolanú hnosom z bezmyšlienkovitej rutiny každodennosti a strachom z pocitu vlastnej dočasnosti na tomto svete. V tejto snahe spočíva aj humanistický rozmer filozofie.

Hneď treba dodať, že špecifikum artikulácie podobného druhu filozofických iniciatív určuje „chrono-tropos“, v ktorom žijú ľudia znepokojení zmyslom svojho života.

Existencializmus mal odvahu pomôcť človeku nájsť chuť žiť vo svete, ktorý Pánboh opustil, v ktorom je všetko dovolené a nič nie je zaručené. Existencializmus ako duchovná iniciatíva v podstate narazil na tie isté otázky, ktoré neskôr budú trápiť mysliteľov postmodernizmu. Pravda, existencialisti ešte mali silu svoje odpovede formulovať v rovine hrdinského entuziazmu, ktorý je nemysliteľný vo výpovediach postmodernistov sklamaných výsledkami „veľkých projektov“. Postmoderna je zaujatá legitimitou našich nárokov, má sklon skôr banalizovať to, čo vyvolalo u existencialistov pátos odvahy postaviť sa zoči-voči Absurdnu, nestrachujúc sa prívateľmi o jej legitimitosť.

Nie je náhodné, že napríklad A. Maurois charakterizuje Sartra do istej miery ako nenapraviteľného Michaila Strogova (oblúbený Sartrov hrdina z románu Julesa Verna) a V. Zeňkovskij v *Dejinách ruskej filozofie* nazýva Berďajeva o. i. aj „neoromantikom“.

V rámci existencializmu Sartre a Berďajev reprezentujú dve možné (rôzne) odpovede na otázku – čo človek môže? (Ako sekundárny fakt spomeňme, že aj ich práce venované tejto téme boli uverejnené prakticky súčasne. Sartrova prednáška *L'existencialisme est un humanisme* vyšla r. 1946 v Paríži, Berďajevova kniha *Dialectique existentielle du divin et de l'humain* vyšla prvý raz r. 1947 takisto v Paríži, v ruštine až r. 1952 po autorovej smrti.) Rozdielnosť týchto odpovedí, ovplyvňujúca humanistický postoj ich tvorcov, spočívala v ich odlišnom vzťahu k Bohu. Znamená to, že v medziach tej istej duchovnej iniciatívy boli dva prúdy – ateistický

a teistický, čo privádzalo k prekvapujúcemu faktu – „rieka“ vyvierajúca z jedného prameňa tiekla dvoma protichodnými smermi. Pripomínam, že „dvojznačnosť“ bola založená už v diagnóze choroby nášho storočia, ktorú stanovil F. Nietzsche a ktorá mala veľký vplyv aj na existencializmus. Nietzscheho slová „Boh je mŕtv“ možno podľa textu interpretovať ako konštatáciu stavu, a preto treba hľadať spôsob ako žiť bez Boha. Zároveň ich treba chápať ako výzvu „Hľadajte Boha“, na čo svojho času upozornili M. Heidegger a N. Berďajev.

Na rozdiel od Heideggera, ktorý vlastnú interpretáciu Nietzscheho stanoviska zakladal na výrokoch „pomätenca“ – „Boh je mŕtv“ a „Hľadám Boha!“, Berďajev sa domnieval, že kľúč k Nietzschemu je v slovách Zarathustru „Ó, vráť sa, môj neznámy Boh...“ a citoval ich vždy v pôvodnom znení:

„O, komme zurück,
Mein unbekannter Gott, mein Schmerz,
Mein letztes Glück.“

Podľa Berďajeva Nietzscheho trápilo to, že Boh je mŕtv (porovnajte so slovami pomätenca „Kam sa podel Boh? Ja vám to poviem! My sme ho zabili – vy a ja !...“), a on túžil, aby sa Boh vrátil. Táto túžba ho viedla k idei nadčloveka. Prial si, aby človek bol schopný urobiť niečo nadľudské-božské. V tomto prianí bol veľký omyl nemeckého filozofa, upozorňoval Berďajev, pretože chcel od človeka nemožné. Zároveň Nietzsche podľa Berďajeva zdôraznil veľmi závažnú úlohu tvorivej extázy (a vôbec tvorivosti) v živote človeka, no nepochopil jej limity. Honba za vidinou titánsko-nadľudského prejavu vedie u človeka k zúfalstvu pomätenosti. Dôležité je podľa Berďajevových slov pochopiť **pravú ľudskosť**.

Skutočne, bez pochopenia toho, v čom Sartre a Berďajev videli podstatu humanity, nemôžeme urobiť ani krok. Najprv si však musíme všimnúť špecifikum ich vzťahu k „tradičnému“ ateizmu a humanizmu, čo nám pomôže ujasniť si osobitosť ich spôsobu uvažovania.

Pri všetkej rozdielnosti stanovísk spája Sartra a Berďajeva to, že boli **kritikmi „tradičného“** (ako sami písali) **chápania ateizmu a humanizmu**.

Napríklad Berďajev svoje krédo vyjadril jednoznačne: „Pre mňa je nepopierateľná viera v Boha. Zmysel sveta je v Bohu. Neverím, že človek a svet sú si sebestační.“ Zároveň tvrdil, že „historické kresťanstvo“ (Berďajevov pojem) nesplnilo svoju úlohu. Je v stave krízy. Na Boha sa preniesli sociálne kategórie panstva a moci a vzťah človeka a Boha sa chápal ako súdne pojednávanie, na ktorom sa ľudia rozdelia na odsúdených a vyvolených, čo podľa Berďajeva nezodpovedá duchu Evanjelia, pretože v kresťanstve videl predovšetkým náboženstvo lásky a oslobodenia človeka. Podľa jeho mienky sa kresťanstvo zjavilo vo svete nie ako statická, nehybná Pravda, ale ako Pravda dynamická, vyvíjajúca sa v dejinách. Treba sa nám pripravovať na úplne inú epochu, prestať sa prispôbovať starému, máme odkrývať v hĺbkach kresťanstva sily pre tvorbu nového nebývalého sveta. Prekvapujúce je, že na tejto ceste obnovy by si podľa Berďajeva kresťanstvo malo zobrať veľké poučenie z ... ateizmu.

Viacerá hovoril o tom, že skúsenosť ateizmu pomáha veriacim očistiť predstavu Boha, predovšetkým zbaviť ju falošného sociomorfizmu. „Ateizmus je len skúška v živote človeka – písal Berďajev –, dialektický moment spoznávania Boha.“

Rozoznával dva typy ateistov: trpiaceho a zlostého. Trpiaci ateizmus je potvrdzovaním Boha, pretože vzbura trpiaceho človeka proti Bohu v mene človeka je práve vzbura samotného

pravého Boha. Berďajev tvrdil, že vzbura proti Bohu môže byť iba v mene vyššej idey Boha. Rebélie proti Bohu väčšinou predpokladajú jeho existenciu. Skutoční ateisti v pravom zmysle slova podľa jeho názoru nejestvujú, sú len uctievači idolov (mimochodom, Nietzscheho pokladal za trpiaceho ateistu).

Za zlostný typ ateistov Berďajev pokladal ľudí, ktorí nevydržali útrapy tohto sveta a človeka. Podľa jeho mienky títo ľudia ťažko môžu znášať inkognito Božstva, obyčajne sa chcú presvedčiť o veľkosti Boha a bohočloveka. Ľudia sa pokúšajú racionalizovať, približovať k vlastnej úrovni božiu Prozreteľnosť a potom sa búria proti vlastným falošným ideám o Bohu, začínajú byť ateistami. Aj z tejto vzbury si však možno zobrať poučenie, pretože kritizuje falošné predstavy o Bohu. Vzbury proti Bohu majú katastrofálny koniec, ak sa nesnažia priblížiť k **tajomstvu bohoľudskosti** (v tomto spočívala podľa Berďajeva Nietzscheho tragédia).

Berďajev preto vidí drámu európskeho humanizmu v tom, že všetky rôznorodé humanistické iniciatívy stroskotali na tom, že chceli človeka urobiť šťastným bez Boha, čím ich prerod dospel napokon k antihumanizmu. Bol napríklad presvedčený, že Marxove snahy boli humanistické, lenže sa v nich prejavuje jeden z hraničných bodov dialektiky humanizmu, v ktorom prechádza do antihumanizmu. Tento proces má hlboké metafyzické základy. Keď sa ľudské presadzuje ako jediné a najvyššie a odmieta sa božské, potom sa ľudské začína popierať a podrobuje sa všeobecnému – sociálnemu kolektívu, budúcej dokonalej spoločnosti podľa Marxa, kde sa ľudská osobnosť môže utopiť rovnako, ako sa utopila v hegelovskom absolútnom duchu a pod. (Je pozoruhodné, že po roztržke s marxizmom, už ako kresťanský mysliteľ, Berďajev mal odvahu a slušnosť priznať sa: „Marxa som pokladal za geniálneho človeka a to si myslím aj dnes“.)

Berďajev písal aj o tom, že kritika humanizmu môže byť falošná i pravdivá: falošná odmieta pozitívnu skúsenosť humanistických pokusov, pravdivá ukazuje na to, že osud európskeho humanizmu, jeho dráma, vytyčuje pred nami novú náboženskú tému, tému **bohoľudskosti**.

Sartre si na rozdiel od Berďajeva myslel, že ak existuje Boh, tak odpadá otázka o slobodnom sebaurčení človeka, pretože všetko je už predurčené Bohom a uskutočňuje sa jeho prostredníctvom. Človek, ktorý prijíma zodpovednosť za vlastný život, by sa mal zrieknuť Boha, pretože existencia Boha je nezlučiteľná podľa jeho názoru s existenciou slobodného človeka (to by preňho znamenalo aj existenciu človeka, ktorý formuje sám seba bez akýchkoľvek „podvodov“). Človek by mal žiť bez ohľadu na to, či Boh jestvuje, alebo nejestvuje. Musí nájsť seba samého a pochopiť, že ho nič neochráni pred ním samotným, ani hodnoverný dôkaz existencie Boha. Ako sa pamätáme, jeden z hrdinov hry *Diabol a Pánboh* povedal: „Boh je osamelosť ľudí...“ a predtým zo seba vychrilil: „Každú minútu som sa pýtal, čím môžeme byť v božích očiach. Teraz už poznám odpoveď: ničím. Boh ma nevidí, Boh ma nepočuje, boh ma nepozná. Vidíš to prázdno nad našimi hlavami? To je boh... Boh je mlčanie, boh je neprítomnosť.“

Ako Berďajev, aj Sartre mal **osobitý** pohľad na ateizmus a tradičný humanizmus. Samozrejme, že Sartre nazýval existencializmus dôsledným ateizmom, lenže – a to je veľmi dôležité – napísal: „Existencializmus nie je ateizmom v tom zmysle, že by sa vyčerpával dokazovaním, že Boh neexistuje. Vyhlasuje skôr: I keby Boh existoval, nič by sa tým nezmenilo. Toto je naša pozícia. Nie že by sme verili, že Boh existuje, ale myslíme si, že problém nie je v jeho existencii: človek musí nájsť seba a presvedčiť sa, že ho nič nemôže ochrániť pred sebou

samým, ani platný dôkaz o existencii Boha.“ Okrem iného to znamená, že Sartre sa nebúril proti Bohu, len eliminoval samotnú ideu Boha z vlastnej koncepcie. Bol skôr **ne-teista**. (Nie náhodou vyčítal Camusovi, že vložil do svojich kníh nielen odmietnutie, ale aj nenávisť k Bohu. Preto ho nazýva „**anti-teistom**“, a nie **ateistom**).

No ako byť ne-teistom a zároveň humanistom? Pripomeniem, že hrdina Sartrovho románu *Hnus* Antoine Roquentin o sebe vyhlasoval, že nie je antihumanista, je len jednoducho **ne-humanista**. Toto priznanie hrdinu narobilo autorovi veľa starostí. Neskôr bol Sartre nútený predtým, ako vyjadril vlastné chápanie humanizmu, komentovať slová svojho hrdinu a zdôrazniť, že odmieta ako absurdný ten typ humanizmu, ktorý pozerá na človeka ako na cieľ a na najvyššiu hodnotu, pretože človek je pre existencializmus vždy svojím spôsobom „nedokončený projekt“ a neexistuje preň ani žiaden kult ľudstva, aký môžeme nájsť u Comta – takýto uzavretý humanizmus môže viesť aj k fašizmu a je neprijateľný.

Je tu jeden háčik – Sartre z čias prednášky *Existencializmus je humanizmus* nie je Sartrom z čias, keď napísal román *Hnus*, lenže spor Roquentina so Samoukom o humanizme sa dotkol aj otázky lásky k človeku. Roquentin vravel o tom, že ľudí nemožno nenávidieť a rovnako ich nemožno milovať. Pociťoval zhnusenie z toho, že ľudia sú zaujatí malichernosťami každodenného života a vôbec nemyslia na to, že existujú, že ich život musí mať nejaký zmysel. Roquentinovi je nepríjemná pretváрка, keď za maskou obdivu k človeku všeobecne sa skrýva nechť pomôcť pri konkrétnej výzve „Pomôž mi!“. Uvedomuje si, že je schopný vidieť aj rub života, rozhodne sa cíti zbytočným človekom na tomto svete. Po vojne Sartre už nemohol ostať na pozícii „cudzinec“ v tomto svete ako jeho hrdina z 30. rokov. Ani on nemohol odmietnuť „blížneho svojho“, aj keď „peklo – to sú iní“. Podstatná zmena bola v tom, že vyžadoval už od človeka odvahu žiť, hoci spoznal rub života. Avšak... hoci Sartre zmenil postoj, bude hovoriť o slobode, o nutnosti voľby pre človeka, o jeho zodpovednosti, o potrebe rešpektovať iných, no o láske k blížnemu hovoriť nebude. Pri tejto príležitosti pripomeniem známe Sartrove slová z jeho polemiky s Camusom: „Vy ste totiž dokonale neznesiteľný, no jednako ste v podstate mojím „blíznym“.“ Stojí za zmienku, že aj pre Berd'ajeva, ktorý nezabúdal na lásku k blížnemu, téma lásky bola vždy paralelná s témou tvorivosti človeka a nikdy nehrala prím – ako napríklad láska k Bohu ako tvorivá extáza a pod.

Pozrime sa na špecifikum chápania humanizmu u Sartra a Berd'ajeva teraz bližšie.

Sartre sa pokúsil načrtnúť koncepciu statočného (alebo, ak chcete, hrdinského) humanizmu. Čo iné mohol ponúknuť človeku vo svete, v ktorom je všetko dovolené, ak mu chcel dať nádej? Sartre sa musel vyrovnávať so stavom sveta, ktorého sa tak bál Dostojevskij, keď slovami Ivana Karamazova povedal: „Ak Boha niet, potom je všetko dovolené.“ Na rozdiel od postmoderných mysliteľov, ktorí majú sklon skôr banalizovať takto opisovaný stav vecí, Sartre ho berie vážne, ako východisko. Vrávi, že človek sa na tomto svete nemá o čo oprieť. Človek nemá alibi, pretože človek, to je sloboda, sloboda bez hraníc, a očakáva sa od neho odvaha a umenie využiť túto slobodu.

Sartre tvrdil, že „existencia predchádza esenciu“, to znamená, že nemôžeme predložiť nejaký všeobecne platný pojem človeka, vopred určiť ľudskú prirodzenosť atď. Človek sám zo seba robí (alebo vytvára) človeka, je niečo medzi tým, čím je, a tým, čím chce byť. Inými slovami, je projektom toho, čím chcel byť, celý ako taký a smerujúci k budúcnosti. Presnejšie možno

povedať, že človek je projekt v štádiu realizácie, hoci to znie dosť hrubo. Na tejto ceste seba-utvárania človeku vôbec nie je veselo, zväčša prežíva návaly strachu, opustenosti, až zúfalstva. Ustavične sa má rozhodovať, voliť a nikdy si nie je istý správnosťou a úspešnosťou svojho počinania. Zároveň má zodpovednosť voči sebe a iným, pričom nemá nijakú všeobecnú morálku, ktorá by mu poskytla pomoc pri rozhodovaní. Nesmie podľahnúť panike, urobiť sa hlúpy, musí sa rozhodnúť, vždy musí zaujať stanovisko. Zbabelosť je taktiež len čin, pretože v konkrétnej situácii si človek zvolil takýto zbabelý čin, pričom sa nerozhodol tak preto, že by bol od prírody zbabelý. Zbabelým človeka robí čin, je zaň zodpovedný, pretože to bola jeho voľba, a my si môžeme urobiť úsudok o človeku len podľa jeho skutkov a činov. V určitom zmysle je človek reťazou skutkov, výsledkom vlastnej voľby v tej alebo inej situácii.

Svet človeka je svetom konkrétnych ľudí, svetom, v ktorom každý z nás pozerá do iného „zrkadla“ a len v tomto zrkadle môžeme vidieť pravdu o sebe samých. Situácie, do ktorých sa človek dostáva, sa historicky menia. Napriek tomu ostáva istá, možno povedať fundamentálna situácia, čo znamená, že pri všetkej dejinnej premenlivosti života ľudí sa nemení to, že človek musí byť vo svete, pracovať, byť medzi inými a byť smrteľný. Tieto „mantinely“ života majú objektívnu a subjektívnu stránku; objektívnu preto, lebo ich nájdeme vždy, subjektívnu preto, lebo nie sú ničím do okamihu, kým ich neprežije človek, ktorý samostatne určuje svoju existenciu v vzťahu k nim a samostatne dáva svojej existencii zmysel.

V krátkosti môžeme povedať, že človek je pre Sartra personifikovanou slobodou a tvorivosťou, ktorá rešpektuje iné slobodné a tvorivo zvolené projekty. Človek podľa Sartra zodpovedá za všetko s plusom alebo mínusom a všetko vo svete je ľudské, pretože to vykonal človek.

Sartre tvrdí, že existencializmus je humanizmus, pretože pripomína človeku, že niet iného zákonodarcu vo svete ľudí okrem neho samotného, on sám rozhoduje o svojom osude; človek totiž môže nájsť cestu sebaurčenia len vytyčovaním cieľov mimo seba, von, nie na ceste ponorenia do vlastného vnútra. Pripomína mu, že svet človeka, to je aj svet zodpovednosti každého za každého, svet rešpektovania vlastnej a cudzej slobody.

Berdajevovi svet Sartra a existencionalistov-ateistov vôbec naháňal strach, hoci uznával ich odvahu žiť vo svete bez záruk, ich hrdinstvo nazrieť do tváre Absurdnu, opísať hrôzy sveta, ktorý Pánboh opustil.

Pravú ľudskosť videl v dialektike bohoľudskosti, v odkrývaní ľudského v Bohu a božského v Človeku. Bez Boha, bez obrazu božieho v človeku je človek len vylepšeným a zároveň horším druhom živočícha. Cesta k novému humanizmu je cestou približovania k tajomstvu bohoľudskosti – k tajomstvu zrodu Boha v človeku a človeka v Bohu.

Podľa Berdajeva existenciálna filozofia sa určuje predovšetkým existenciálnosťou samotného poznávajúceho subjektu. Filozof existenciálneho typu v procese poznania neobjektivizuje, nestavia do protikladu objekt a subjekt. Filozofia je expresivita samotného subjektu ponoreného do tajomstva existencie. Preto Berdajev o sebe tvrdil, že nemá vývoj a len sa snaží z rôznych stanovísk preniknúť do tajomstva slobody, ľudskej existencie a Boha.

Pre Berdajeva nebola filozofia náukou o čomsi, ale spôsobom, ako ČOSI povedať. Svoju filozofiu chápal ako slobodné proroctvo na základe preniknutia do hĺbky toho, čo sa prejavilo ako Zjavenie, čím sa pre človeka „vyostřili“ aktuálne otázky jeho vlastnej existencie.

V čom je špecifikum Berd'ajevovho zmýšľania? Bol veriacim-existencialistom. Základom všetkých jeho úvah bolo chápanie kresťanstva ako náboženstva slobody a lásky. Boh je Tajomstvo. Pochopenie tohto tajomstva nevedie k jeho objasneniu, ale k pochopeniu jeho veľkosti. Dramatizmus nášho života určuje tajomstvo vzťahu Boha-Otca a Boha-Syna, túžba Boha po Druhom, ktorý môže preňho byť objektom nekonečnej lásky. Tajomstvo Krista je práve tajomstvom vzťahu medzi Bohom a človekom, tragédiou slobodnej lásky, v centre ktorej stojí Kristus ako dokonalý Boh a zároveň dokonalý človek. Preto sú pozemské dejiny odzrkadlením nebeských dejín, drámou slobodnej lásky k Druhému, ako súbežného splynutia božskej lásky k človeku a slobodnej lásky človeka k Bohu.

Prológ, alebo ako to ešte Berd'ajev nazýva – téma svetových dejín, bola vytýčená „nebeskými dejinami“. Tragizmus ľudských dejín je podmienený iracionálnou a nepochopiteľnou slobodou vo svojom prapôvode, pretože sloboda je slobodou dobra a zároveň slobodou zla. Sloboda je primárny základ dejín, bez nej by nebolo histórie, pretože história je nielen Zjavením Boha, ale je aj odvetným slobodným návratom človeka k Bohu. Zápas dobra a zla v dejinách je zápasom medzi dočasným, márnym a božským, večným v ľudských skutkoch. Je to cesta človeka k uvedomeniu si skutočnej perspektívy a k zbaveniu sa svojho anti-kresťanského zotročovania obmedzeným bytím pozemského života.

Tvorivosť je podľa Berd'ajeva základom aktívneho úsilia človeka na ceste k Bohu. Slobodná tvorivosť každej (pre Berd'ajeva to bolo veľmi dôležité) slobodnej osobnosti znamená aktívne úsilie každého Ja preklenúť hranice tohto života a vstúpiť do „iného sveta“. Etika ľudí sa má podľa neho formovať na základe konania človeka, ktorý akoby počul hlas Boha, akoby bol povoláný zúčastniť sa slobodným tvorivým aktom na božskom diele. Druhý príchod Mesiáša závisí od tvorivého aktu každého človeka. Pre Berd'ajeva bolo príznačné eschatologické vedomie očakávania Konca, ako obnovy, vstupu do „nového eónu“.

Berd'ajev dosť odvážne vrel, že v historickom osude „ľudstva“ možno určiť štyri epochy: barbarstva, kultúry, civilizácie a náboženskej obrody. Nezakladajú sa na chronologickej následnosti, môžu koexistovať aj súčasne, no vždy jedna z nich je prvotná. Veril (alebo veľmi chcel veriť), že ľudstvo po skúškach 20. storočia stojí na prahu náboženskej obnovy, na prahu Kráľovstva Ducha. Ľudstvo vstúpi doň len vtedy, keď pochopí základnú pravdu, že sa nemožno spasť individuálne. Spasenie každého z nás predpokladá spásu aj iných. Domnieval sa, že idea spásy človeka sa zrodila z utlačania človeka, čo je spojené s chápaním kresťanstva ako súdneho procesu. Má ju nahradiť idea tvorivej a slobodnej obnovy nášho života. Človek by si mal uvedomiť, že tvorí nielen Boh, ale aj človek, a že epocha konca je aj epochou bohoľudskej tvorivosti nového života a nového sveta.

Čo povedať na záver? Sartre aj Berd'ajev sa pokúsili načrtnúť predstavy nového humanizmu. Pri všetkej rozdielnosti boli kritikmi tradičného chápania ateizmu a humanizmu. Pri výklade svojich predstáv ich najfrekvencovanejšími pojmami boli sloboda a tvorivosť. Dosť často ich výkladu chýba legitimitas dôkazu. Môžeme si vybrať – pre tých, čo hľadajú cestu k Bohu, môže byť poučný Berd'ajev, kto chce žiť bez Boha, môže sa oprieť o Sartra.

Dnes ťažko povedať, aký vplyv majú ich filozofické iniciatívy; pre mnohých sú už záležitosťou dejín filozofie, no ich knihy prachom nezapadajú. Pozoruhodné na týchto

mysliteľoch je banálne, no dôležité zistenie, že svoje rozdielne názory vyložili nebúchajúc do stola v prospech ich výlučnej pravdivosti, nevyzývali ukrižovať tých, čo s nimi nesúhlasia.

Ešte raz pripomeniem Sartrove slová adresované Camusovi: „Ste dokonale neznesiteľný, ale ste môj blížny“. Berďajev si do notesa zapísal: „Kristus je aj s tými, ktorí nie sú s Ním.“ Banálne, no dôležité, často zabúdané poučenie – nech už máme akékoľvek názory, všetci sme na jednej lodi, bez tolerancie sa loď potopí. Môžeme hľadať rôzne cesty, rešpektujúc iných a iné názory. Nemôžeme nemyslieť, nesnívať, nemať nádej. Ako vravel Stanislaw Jerzy Lec: „Bud' me ľudmi aspoň dovtedy, kým veda nezistí, že sme čímisi iným.“

† PhDr. Oleg Semak, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR